

TOMASZ WACH

RELACJE RODZINNE
NIELETNICH SPRAWCÓW CZYNÓW ZABRONIONYCH
I MŁODZIEŻY NIEPRZESTĘPCZEJ

WYBRANE OBSZARY PROBLEMOWE I WYNIKI BADAŃ

Problematyka zachowań pozaprawnych młodzieży wpisuje się w nurt zainteresowań współczesnych pedagogów resocjalizacyjnych. Niniejszy artykuł prezentuje wybrane wyniki badań środowiska nieletnich sprawców czynów zabronionych na tle poglądów młodzieży nieprzestępczej. Mowa w nim o relacjach rodzinnych.

Całość badań, z których fragment prezentujemy w tym opracowaniu, dotyczyła szerokiej problematyki wychowawczej. Respondentami byli nieletni przebywający w schroniskach dla nieletnich (tytułem stosowania środka zapobiegawczego w sytuacji zarzutu popełnienia czynu zabronionego i demoralizacji) i była to grupa podstawowa, oraz młodzież męska ze szkolnictwa otwartego/gimnazjalnego niebędąca w sytuacji oskarżenia o dokonanie czynów karalnych. Gimnazjaliści byli grupą porównawczą. Wiek badanych w obu grupach był podobny i wynosił od 13 do 16 lat. Dodatkowe podobieństwo wynikało z faktu, że wszyscy nieletni byli uczniami na poziomie edukacyjnym gimnazjum. Liczebności badanych wynosiły odpowiednio: 69 w schroniskach i 194 w gimnazjach. Uzyskano pełną reprezentatywność populacyjną, stąd pojawiło się uprawnienie do uogólnień. Badania zakończono w roku 2008.

Główny problem badawczy, dotyczący także prezentowanej w niniejszym artykule części wyników, wynikał z chęci **postawienia diagnozy przyczyn rosnącej skali niedostosowania społecznego, a także określenia możliwości korekcyjnych w stosunku do tego problemu.**

Uznano, że badania porównawcze obu wymienionych grup respondentów mogą umożliwić wskazanie zoptymalizowanych kierunków działań resocjalizacyjnych wobec nieletnich, a także pozwolią na określenie, czego szkolnictwo otwarte ma unikać, by wychowankowie nie znaleźli się w sytuacji oskarżenia o łamanie prawa, jak to miało miejsce w przypadku nieletnich izolowanych w placówkach schroniskowych. Aktualności tak określonej problematyki nie trzeba dodatkowo uzasadniać, ale konstruując przedsięwzięcie na poziomie koncepcji, skorzystano z literatury specjalistycznej. Do badań celowo wybrano nieletnich, którym postawiono m.in. zarzuty dokonania czynów karalnych w typie zbrodni (ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny – Dz. U. Nr 88, poz. 553).

Drastyczność przebiegu niektórych czynów była znaczna, co ze względu także na określony wyżej wiek sprawców, stało się szczególnym powodem troski pedagogicznej. Przyjęte kierunki diagnozy zostały określone po dokonaniu przeglądu istniejącego stanu badań¹.

Dominującą metodą badawczą był sondaż diagnostyczny, użyto technik ankietowych (kwestionariusz ankiety i rozmowy kierowane). Istotnym uzupełnieniem była oczywiście analiza dokumentów. Podstawowym narzędziem badawczym był kwestionariusz SSPN – „Sytuacja społeczno-prawna nieletniego”².

Należy wskazać, że cele podjętych badań, w tym cel związany z fragmentem obecnie prezentowanych wyników, udało się osiągnąć, a określone wnioski mogą być pomocne przy formułowaniu propozycji optymalizujących od-

¹ Zob. E. C z e r w i ń s k a, *Sprawy zabójstw na tle sytuacji trudnej*, w: *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*, red. B. Urban, Kraków: Wydawnictwo UJ 2001; zob. także: J. S u r z y k i e w i c z, *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjoekologiczne*, Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy PP 2000; K. K m i e c i k - B a r a n, *Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, Warszawa: PWN 1999; A. W ę g l i ń - s k i, *Mikrosystemy wychowawcze w resocjalizacji nieletnich*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2000.

² T. W a c h, *Nieletni sprawcy czynów karalnych w praktyce diagnostycznej*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 26(2007); t e n ż e, *Resocjalizacja nieletnich sprawców gwałtownych czynów zabronionych*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009.

działywania profilaktyczne i korekcyjne wobec młodzieży i ich rodzin z obu badanych środowisk.

Aby dodatkowo pokazać istotność problematyki badawczej związanej z badaniem zachowań młodych osób naruszających normy społeczne, należy przywołać treść prezentacji statystycznych, zamieszczanych na przykład na stronach Komendy Głównej Policji (www.kgp.gov.pl).

1. WYBRANE OBSZARY RELACJI RESPONDENTÓW Z WŁASNYMI RODZINAMI

Na początku zaprezentowane zostaną wybrane wyniki, przedstawione w układzie tabel, wykresów i opisów. Prezentacja ta zostanie uzupełniona poprzez już opisowe przedstawienie innych ważnych, ale w tym artykule uzupełniających kategorii.

W niniejszym opracowaniu zostanie też przedstawiona propozycja dotycząca ewentualnych nowych przedsięwzięć badawczych, leżących w znacznej części w sferze eksperymentalnej, niemającej wielu opisów w literaturze specjalistycznej.

Przegląd rozpoczyna prezentacja problematyki ucieczek z domów rodzinnych.

Tabela 1. Ucieczki z domu („Czy zdarzyło Ci się uciec z domu?”)

Lp.	Kategorie (ucieczki)	Grupa					
		Gimnazjum			Schronisko dla nielet.		
		N	%	Ranga	N	%	Ranga
1	Tak	66	34,1	2	38	55,1	1
2	Nie	87	44,8	1	19	27,5	2
3	Nie wiem	40	20,6	3	12	17,4	3
4	Brak odpowiedzi	1	0,5	4	–	–	4
	Łącznie	194	100,0		69	100,0	

Ocena istotności różnic. $\chi^2 = 9,7$; $df = 2$; $p < 0,01$ (w analizie pominięto kategorię „brak odpowiedzi”).

W grupie młodzieży schroniskowej dominowały wybory kategorii TAK, czyli potwierdzenie, że występowały ucieczki z domu (55,1%). W środowisku gimnazjalistów przeważała natomiast kategoria NIE (44,8%). Przy czym wskazania TAK wystąpiły tu w 34,1%. Stanowi to dowód na istnienie swoistej grupy ryzyka wychowawczego, sięgającej swoim rozmiarami 33-35% populacji uczniów gimnazjum.

Analizując stosunek badanej młodzieży do środowiska społecznego, zadano pytanie o osobę zaufaną. Chodziło o sprawdzenie, czy badani mają osoby zaufane, dokonano też weryfikacji, kim były osoby opisywane jako zaufane. Chodziło o sprawdzenie, czy wskazania dotyczą raczej osób dorosłych, czy też młodzież poszukuje osób zaufanych w gronie swoich rówieśników.

Tabela 2. Posiadanie osób zaufanych („Czy masz osoby, którym ufasz?”)

Lp.	Kategorie (posiadanie osób zaufanych)	Badani			
		Gimnazjum		Schronisko dla nieł.	
		N	%	N	%
1	Tak, mam	143	73,7	63	91,3
2	Nie, nie mam	51	26,3	6	8,7
	Łącznie	194	100,0	69	100,0

Chi 2 = 9,3; df = 1; p < 0,005

Obie badane grupy wskazały, że w większości mają osoby zaufane, choć przewaga wskazań należy do schroniskowców (ponad 91%). W grupie gimnazjalistów uzyskano tu wynik 73,7%. Celowo stworzono możliwość odpowiedzi wyłącznie dwubiegunowych (tak/nie). Bardzo ciekawe wyniki uzyskano w pytaniu dodatkowym o konkretną osobę, wskazywaną jako zaufana.

Zastanawiające, ale u gimnazjalistów nie wskazano matki na pierwszym miejscu. Została wskazana jako druga, dominowali koledzy (43%, gdy matka – 32%).

U schroniskowców wskazano na matkę w 25,7% i była to kategoria wybierana najliczniej.

Uogólniając należy dostrzec, że przez gimnazjalistów osoby z rodziny (ojciec, matka, rodzeństwo) wskazane zostały w 44%, natomiast w grupie schroniskowej kategorie te uzyskały ponad 45%. Jak widać, są to wielkości podobne. Nie sposób przejść nad tym do porządku dziennego – na przykład

na nauczyciela nie wskazano w ogóle – czy można więc uznać, że stanowi to informację o kondycji instytucjonalnego systemu wychowawczego?

Relacje wychowawcze między badanymi a ich rodzicami diagnozowało także kolejne pytanie, dotyczące respektowania zakazów rodziców.

Tabela 3. Respektowanie zakazów rodziców
(„Czy respektowałeś zakazy swoich rodziców?”)

Lp.	Kategorie (respektowanie zakazów)	Grupa					
		Gimnazjum			Schronisko dla nielet.		
		N	%	Ranga	N	%	Ranga
1.	Tak, zawsze	49	25,2	2	15	21,7	2
2.	Tak, ale tylko czasami	128	66,0	1	44	63,8	1
3.	Nie, nigdy	17	8,8	3	10	14,5	3
	Łącznie	194	100,0		69	100,0	

Ocena istotności różnic. $\chi^2 = 1,9$; $df = 2$; $p > 0,3$ (nieistotna).

Obie grupy respondentów wskazały, że zawsze lub czasami (ale łącznie w uogólnionej kategorii TAK) przestrzegały zakazów rodziców – ponad 85% nieletni i ponad 90% gimnazjaliści. Dla optymistycznie nastawionego pedagoga wskazania te oznaczają występowanie sporego i korzystnego potencjału socjalizacyjnego, naturalnie pod warunkiem, że kierunek oddziaływań wychowawczych w rodzinach jest akceptowany społecznie, a w etiologii zaburzeń zachowania nieletnich dominują czynniki inne niż rodzinne (sytuacja taka rzadko, ale czasem się rzeczywiście zdarza).

Problematykę relacji wychowawczych między badanymi a ich rodzicami zbadano wielopłaszczyznowo. Zadano pytania dotyczące zarówno postulowanego przez respondentów modelu traktowania ich przez rodziców, jak też sprawdzono, kto z rodziców traktuje ich tak rzeczywiście. Znaczącym uzupełnieniem były pytania o preferowany model życia rodzinnego.

Tabela 4A. Preferowany sposób traktowania przez rodziców
(„Określ sposób, w jaki byś chciał, aby rodzice Cię traktowali?”)

Lp.	Kategorie (sposób traktowania)	Grupa					
		Gimnazjum			Schronisko dla Niel.		
		N	%	Ranga	N	%	Ranga
1	Życzliwy, łagodny, bez większych wymagań i kontroli	77	39,7	2	12	17,4	2
2	Życzliwy, ale z pewnymi wymaganiami i kontrolą	106	54,6	1	43	62,3	1
3	Stanowczy, przy ścisłych wymaganiach i kontroli	8	4,2	3	10	14,5	3
4	Surowy, przy dużych wymaganiach	3	1,5	4	4	5,8	4
5	Inny (jaki?)	–	–	5	–	–	5
	Łącznie	194	100,0		69	100,0	

Ocena istotności różnic. $\chi^2 = 16,3$; $df = 2$; $p < 0,001$ (w analizie pominięto kategorie 4 i 5).

Tabela 4B. Rzeczywiste traktowanie przez rodziców
(„Kto z Twoich rodziców traktuje Cię w sposób, jak zaznaczyłeś wyżej?”)

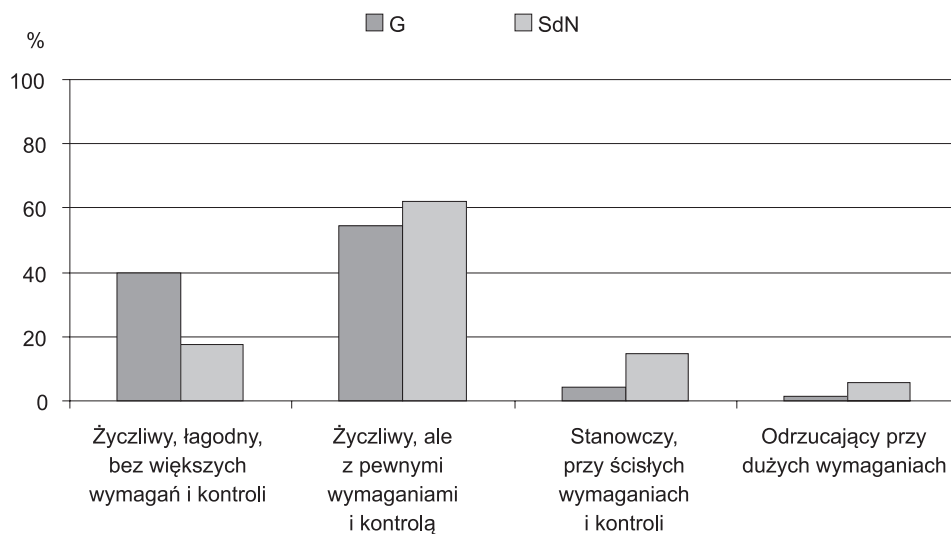
Lp.	Kategorie (osoba(y) traktujące)	Grupa					
		Gimnazjum			Schronisko dla Niel.		
		N	%	Ranga	N	%	Ranga
1	Tylko ojciec	17	8,8	4	12	17,4	3
2	Tylko matka	41	21,2	2	23	33,3	2
3	Oboje rodzice	105	54,1	1	32	46,4	1
4	Nikt	28	14,4	3	2	2,9	4
5	Brak odpowiedzi	3	1,5	5	–	–	5
	Łącznie	194	100,0		69	100,0	

Ocena istotności różnic. $\chi^2 = 13,0$; $df = 3$; $p < 0,005$ (w analizie pominięto kategorię „brak odpowiedzi”).

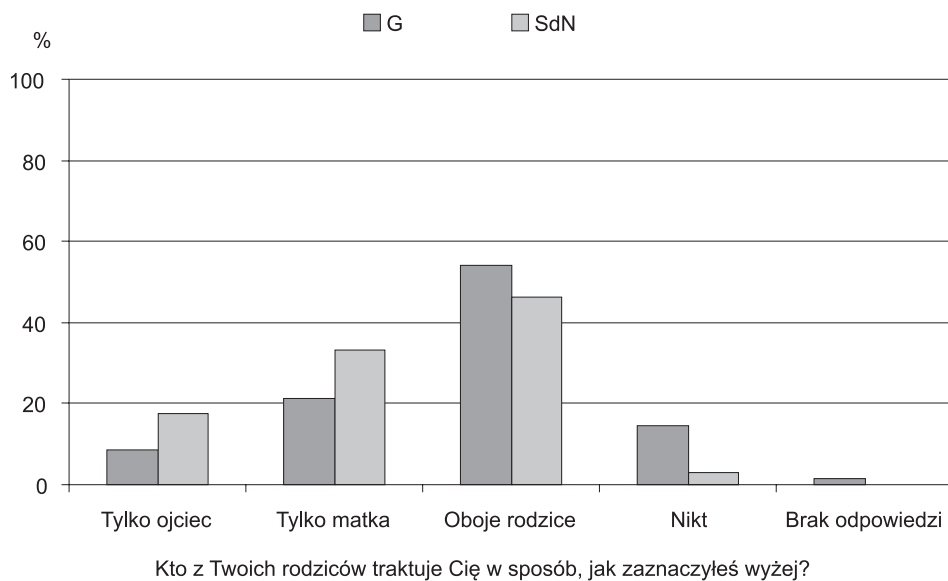
Tabela 4C. Preferowany model życia rodzinnego
(„Jaki model życia rodzinnego uznajesz za najlepszy?”)

Lp.	Kategorie (model życia)	Grupa					
		Gimnazjum			Schronisko dla nielet.		
		N	%	Ranga	N	%	Ranga
1	Wszyscy sobie pomagają, są dla siebie bliscy	161	83,0	1	57	82,6	1
2	Wszyscy tworzą rodzinę, ale nie ma ścisłych związków i więzi	17	8,8	2	6	8,7	2
3	Rodzina istnieje tylko formalnie, nikogo nie interesuje, co robi ktoś inny	13	6,7	3	6	8,7	2
4	Brak odpowiedzi	3	1,5	4	–	–	3
	Łącznie	194	100,0		69	100,0	

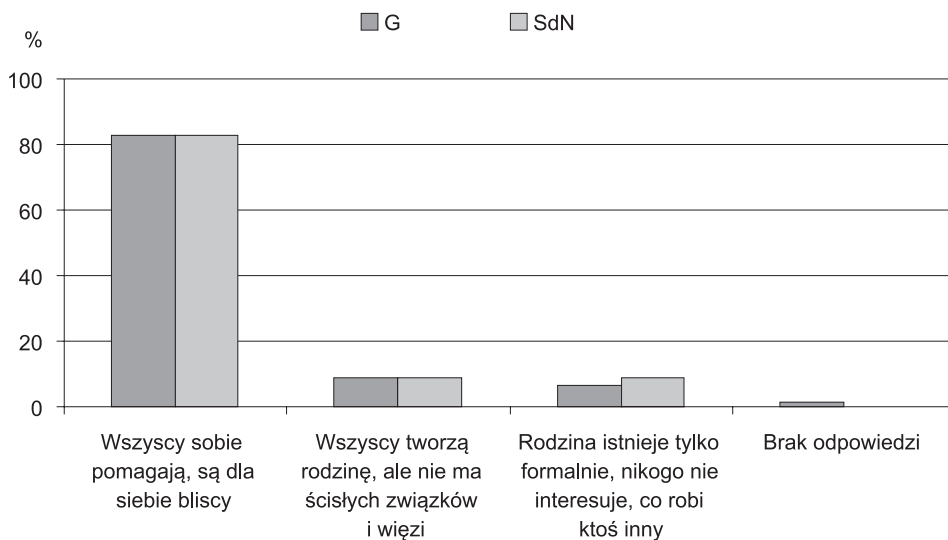
Ocena istotności różnic. $\chi^2 = 0,3$; $df = 2$; $p > 0,8$ (nieistotna, w analizie pominięto kategorię „brak odpowiedzi”).

Wykres 1A. Preferowany sposób traktowania przez rodziców

Wykres 1B. Rzeczywiste traktowanie przez rodziców

Wykres 1C. Preferowany model życia rodzinnego

Okazało się, że badani chcieliby być traktowani w sposób życzliwy i łagodny, ale z pewnymi wymaganiami (62,3% grupa schroniskowa oraz 54,6% gimnazja). W znaczącej liczbie wskazali, że byli właśnie tak traktowani przez obojga rodziców (46,4% schronisko i 54,1% gimnazja). Jednak zaznaczenia wymaga liczebność kategorii „tylko matka mnie tak traktuje”. Otóż wskazało na nią 33,3% nieletnich ze schronisk oraz 21,2% gimnazjalistów. Może to oznaczać, że poważny odsetek badanych znacznie niżej ceni rolę ojca, co w przypadku nieletnich znajduje swoje potwierdzenie w literaturze.

Znamienne, że badani w obu grupach jednakowo wysoko wskazali, że chcieliby żyć w rodzinie, gdzie „wszyscy sobie pomagają, są dla siebie bliscy”. Są to wyniki ważne dla profilaktyki zaburzeń życia rodzinnego, także dla resocjalizacji sprawców czynów i ich rodzin. Bazując na pozytywnie przeformułowanych więziach rodzinnych (np. w drodze socjoterapii, czy czasem nawet terapii systemowej), można skutecznie wpływać na jakość funkcjonowania społecznego młodzieży – bez uciekania się do stosowania środków izolacyjnych, tym samym do przerywania kontaktu nieletnich z rodzinami (choć posunięcie takie może się czasem okazać niezbędne, przynajmniej na jakiś krótki czas).

Wiedza taka powinna służyć opracowywaniu praktycznych programów wychowawczych, służących optymalizacji kompetencji społecznych młodzieży. W tym obszarze pozostało wiele do zrobienia, mimo wieloletnich, systematycznych prób i wskazówek, jak to się powinno odbywać³.

Projektując badania, założono wstępnie, że większość badanych żyje w rodzinach, gdzie zachodzą potencjalne możliwości poprawnego realizowania procesu wychowawczego. Naturalnie możliwości te są na różnym poziomie i nieraz nie mogą się przejawiać – np. na skutek zdominowania przez inne okoliczności społeczne. **Uznano, że potencjalność resocjalizacji występuje właściwie w każdych warunkach egzystencjalnych.**

Istotnie – okazało się, że rodzina zajmuje deklaratywnie wysokie miejsce w systemie wartości respondentów, choć nie są to opinie jednolite. Podobna niejednorodność występuje zresztą w zakresie poziomu przejawianej demoralizacji.

³ Zob. Z. S k o r n y, *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, Warszawa: WSiP 1987.

Tabela 5. Moralność („Czy w rodzinie mówi się, jak postępować z ludźmi, co dobre a co złe?”)

Lp.	Kategorie (rodzaje oddziaływań)	Grupa					
		Schronisko dla nielet.			Gimnazjum		
		N	%	Ranga	N	%	Ranga
1	Tak, mówi się o tym	51	73,9	1	135	69,6	1
2	Nie, zupełnie się o tym nie mówi	16	23,3	2	33	17,0	2
3	Raczej się nie mówi, jeżeli już – to okazjonalnie i niezbyt często	1	1,4	3	7	3,6	4
4	Nie wiem, trudno powiedzieć	1	1,4	3	19	9,8	3
	Łącznie	69	100,0		194	100,0	

Ocena istotności różnic, kategorie: 1/(2+3+4). $\chi^2 = 0,5$; $df = 2$; $p > 0,7$ (nieistotna).

Jak widać, deklaracje na temat omawiania w rodzinach kwestii związanych z moralnością, są w badanych grupach podobne. Nie wystąpiły tu istotne różnice i wyniki te zaskakują. Jeśli bowiem czyny zabronione popełniane przez nieletnich (w tym przez badanych respondentów) powodują poważne nieraz szkody społeczne (pokrzywdzonymi są wszak inni ludzie...), to co mogą oznaczać deklaracje młodzieży schroniskowej, że w ich rodzinach „mówi się o tym”? Wydaje się, że odpowiedzi można poszukiwać wielotorowo. Jest co najmniej prawdopodobne, że to „puste” deklaracje, niemające przeniesienia na rzeczywiste efekty socjalizacyjne. Konieczne jest też sprawdzenie, jaka jest jakość tych przekazów na tle rzeczywistych kompetencji socjalizacyjnych rodzin i samych nieletnich. Jest to obszar zdecydowanie jeszcze eksperymentalny i warto podjąć jego analizę.

Pora na uogólnienia i rekomendacje w zakresie wniosków i kierunków dalszych badań, związanych z sytuacją nieletnich i ich rodzin. Zasygnalizowano wcześniej, że w artykule pokazana zostanie część z uzyskanych wyników i zrobiono to w postaci tabel i wykresów. Do wyrażenia obecnych uogólnień i rekomendacji zostaną przywołane także inne uzyskane wyniki (na zasadzie syntetycznego omówienia, bez układu tabel i wykresów, w sposób dostosowany do objętości artykułu).

Uzyskane wyniki pozwoliły na wskazanie, że **mniej korzystne warunki rozwojowe mieli nieletni ze schronisk**. Brak istotnych różnic w przypadku pytania o poziom życia (dominowało wskazanie na poziom średni) można odczytać jako dowód na występowanie podobnych warunków bytowych, choć

naturalnie pozostaje otwarty problem szczegółowej interpretacji pojęcia „poziom średni życia”. Wskazane osoby głównie utrzymujące rodziny to przeważnie rodzice. Podkreślić wypada dużą aktywność matek na tym polu. Analizując warunki bytowe, należy posłużyć się także kategorią bezrobocia. To poważny czynnik pauperyzujący społeczeństwo, powodujący tworzenie się zjawiska wykluczenia społecznego i bezradności.

Jeśli chodzi o kategorię „wykształcenie rodziców”, to zaobserwowano, że grupa gimnazjalistów jest mniej jednorodna (liczne wskazania na poziom wykształcenia zarówno „wyższy”, jak i „podstawowy”). W grupie schroniskowej wystąpiło najmniej wskazań na wykształcenie wyższe rodziców. Spostrzeżenie to należy podkreślić. W aktualnych tendencjach społecznych zdobywanie wykształcenia jest coraz bardziej cenione. Jeśli więc okazało się, że w grupie obciążonej naruszeniem prawa (schroniska) poziom wykształcenia wyższego wśród rodziców nie jest zbyt wysoko reprezentowany – może to stanowić istotny element środowiskowy pogarszający jakość życia społecznego. Im więc wyższy poziom wykształcenia rodziców, tym lepsze warunki do pozytywnej socjalizacji dzieci, w tym także do ochrony przed patologią.

Badani powszechnie mówią, że w ich rodzinach zwracano uwagę na zasady moralne (powtórzyć wypada pytanie o jakość tych zasad...). Ta akurat kategoria nie różnicuje badanych. Znamienne także, że zarówno gimnazjaliści, jak i podopieczni schronisk wskazali na duże zainteresowanie rodziców sposobem spędzania czasu wolnego. Ta kategoria wymaga jeszcze dodatkowych weryfikacji. Znaczenie rodzicielskiej troski o czas wolny dzieci jest istotne wychowawczo – czy bowiem można wątpić, że zainteresowanie rodziców dziećmi, przejawiające się w wychowawczej kontroli czasu wolnego, może mieć wpływ na jakość życia rodzinnego? Okazało się, że także w tej dziedzinie występuje pewien wyraźny, choć potwierdzony tylko wstępnie, pozytywny potencjał wychowawczy. Na podstawie uzyskanych wyników można wskazać na ważny kierunek oddziaływań wspierających rodziny, związany z pedagogicznym racjonalizowaniem postaw rodziców wobec czasu wolnego dzieci.

Kategorią istotnie różnicującą badanych było „poczucie znaczących osiągnięć życiowych”. Najwięcej wskazań na poziom najwyższy („mam istotne osiągnięcia życiowe”) wystąpiło u gimnazjalistów. Mniej tych wyborów było u nieletnich ze schronisk i trudno to tłumaczyć tylko chwilową w końcu „trudnością”, jaką jest pobyt w placówce izolacyjnej. Pojawia się tym samym istotny wskaźnik, który koniecznie należy uwzględnić przy projektowaniu oddziaływań wychowawczych. Bardzo ciekawe potwierdzenie znaczenia „samooceny” uzyskano poprzez pytanie o „ocenę poziomu wiedzy na temat otaczającego świata”. Tu również uzyskano wyniki w pełni korespondujące z poprzed-

nimi. Znow młodzież ze schronisk najliczniej wskazała na poziom niski – „nie mam istotnej wiedzy”, jednocześnie to w tej grupie najmniej badanych wybrało poziom wysoki – „mam dużą wiedzę na ten temat”. **Młodzież schroniskowa jest mniej niż gimnazjaliści pewna swoich osiągnięć.** Jej samoocena w tym obszarze jest niższa, choć nie ma podstaw, by wątpić w jej adekwatność. Wydaje się, że pojawiła się kolejna niezwykle istotna z wychowawczego punktu widzenia różnica, ale jednocześnie czynnik konieczny do korygowania w procesie resocjalizacji. Chodzi o wyrównywanie poziomu wiedzy formalnej nieletnich, ale też optymalizowanie ich poziomu motywacji do nauki, co wpłynie korzystnie na poziom samooceny – naturalnie przy stosowaniu akceptowanego społecznie systemu wartości jako punktu odniesienia.

Istotnym kryterium oceny jakości sytuacji społeczno-wychowawczej badanych są ich plany życiowe. Wszak zdolność do kreatywnego planowania swojego życia jest elementem pozytywnych kompetencji społecznych. **Więcej wskazań na tradycyjnie pozytywne i aprobowane wychowawczo kategorie (szczęście rodzinne, wykształcenie i pracę) wystąpiło w grupie gimnazjalistów. Mniej takich wyborów było u schroniskowców – ci wskazali na posiadanie dóbr materialnych oraz życie towarzyskie.** Były to kategorie istotnie różnicujące badane grupy.

2. JAKOŚĆ ŻYCIA RODZINNEGO

A SYTUACJA SPOŁECZNA BADANYCH

(DYSKUSJA WYNIKÓW I REKOMENDACJE NA TEMAT KIERUNKÓW ODDZIAŁYWAŃ RESOCJALIZACYJNYCH)

W wyniku analizy przeprowadzonych badań okazało się, że potwierdzeniu ulega spostrzeżenie o niejednolitej sytuacji wychowawczej w obu grupach. **Sytuacja nieletnich umieszczonych w schroniskach jest wyraźnie gorsza.** *Czy więc potwierdza się teza o wpływie jakości relacji domowych na kształtowanie obrazu adolescenta?* Można z całą stanowczością powiedzieć, że uzyskane wyniki badań tezę taką potwierdzają.

Kształt życia rodzinnego poszczególnych osób jest warunkowany obrazem całej rodziny. Okazało się, że wśród osób zaufanych, jakie wskazują badani sami będący w trudnej sytuacji egzystencjalnej, jaką jest pobyt w izolacji – ogólnie licznie wskazuje się na matki. Jednak już wskazania na ojca istotnie statystycznie różnicują badane grupy, nieletni ze schronisk oceniają go znacznie niżej w porównaniu do swoich rówieśników/gimnazjalistów. Jego obraz nie jawi się w ich poglądach jako w pełni wartościowy. Problem ten

powinien być szeroko uwzględniany w projektowanych oddziaływaniach socjalizacyjnych i korekcyjnych.

Badając relacje respondentów z własnymi rodzinami, zadano pytania o zaufanie, poczucie oparcia itd. Wystąpiły tu istotne różnice – grupa gimnazjalistów wskazała na korzystniejsze wychowawczo relacje domowe. To w tej grupie wystąpiła większa jednolitość w opiniach na temat oddziaływań rodziców. Pojawił się tym samym kolejny istotny czynnik różnicujący badane grupy i konieczny do uwzględniania przy projektowaniu przedsięwzięć wychowawczych. **Znamienne, że wszyscy badani wyrażają opinię, że najlepszy jest model życia rodzinnego oparty na wzajemnej pomocy, ale w przypadku nieletnich ze schronisk jest on osiągniany mniej licznie.**

Istotnym (także statystycznie) elementem różnicującym sytuację badanych podopiecznych schronisk dla nieletnich w stosunku do gimnazjalistów były kontakty koleżeńskie. Okazało się, że **w grupie podopiecznych schronisk dominowały kontakty osiedlowe, pozaszkolne.** W grupie gimnazjalistów było dokładnie odwrotnie, szkoła to teren, gdzie jest takich relacji najwięcej. Tym samym przywołana zostaje kwestia sprawności wychowawczej, w tym korekcyjnej, szkoły.

Wyniki te można uznać za potwierdzające wpływ instytucji na proces wychowania/socjalizacji (sposprzeżenie samo w sobie jest mało oryginalne), ale po ich odniesieniu do sytuacji nieletnich ze schronisk pojawia się kolejna możliwość określenia obszaru niezbędnej korekty systemowej. Wychowawcza sprawność szkoły nie wypada w odniesieniu do nieletnich najlepiej. Jest to niestety stan, który utrzymuje się od szeregu lat⁴.

Wyniki uzyskane w przypadku pytania o wartości preferowane przez badanych, okazały się różnicujące w przypadku kategorii: „posiadanie dobrych kolegów”, „być wolnym” oraz „posiadać szczęśliwą rodzinę”. Najwięcej kolegów chcą mieć schroniskowcy, oni także wskazują na wartość związaną z wolnością (oczywiście w ich przypadku, mimo komentarza ze strony prowadzących badanie, chodziło o wolność rozumianą „kryminologicznie” – polegającą na opuszczeniu placówki). Istotne okazały się też wskazania na posiadanie szczęśliwej rodziny.

Pozornie mogłoby się wydawać, że gimnazjalistów obciąża znacznie niższa liczba wskazań na tę właśnie (rodzinną) kategorię wyborów. Jednak należy pamiętać, że to w grupie gimnazjalistów stwierdzono mniej czynników pato-

⁴ Zob. D. Ekiert - Grabowska, *Dzieci nieakceptowane w klasie szkolnej*, Warszawa: WSiP 1982.

logicznych, nieprawidłowych, dotyczących warunków wychowawczych, w tym rodzinnych. **Wskazania młodzieży schroniskowej wyrażają swoistą tęsknotę za pozytywnymi warunkami, których przecież młodzież ta jest ogólnie przynajmniej świadoma, ale świadomość ta dotyczy także braku realizacji pozytywnego modelu życia rodzinnego.**

Liczne wskazania na „kolegów” potwierdzają, że to ze strony tej części szerokiego środowiska oczekiwana jest rekompensata za deficyty rodzinne, choćby związane z postawami ojców. Wiadomo, że wpływ środowisk rówieśniczych jest często kryminogenny, negatywnie stymulujący aktywność związaną z popełnianiem czynów zabronionych.

Główne, istotne wnioski wypływające z dokonanych analiz badawczych (w części prezentowanej w niniejszym artykule) są następujące:

- rodziny, szczególnie nieletnich ze schronisk, ale także gimnazjalistów, przejawiają wybiórcze dysfunkcje socjalizacyjne;
- badani deklaratywnie cenią życie rodzinne, co jednak nie idzie w parze z realizacją wobec nich funkcji opiekuńczo-wychowawczych;
- poziom demoralizacji nieletnich okazał się niejednorodny;
- obraz niedostosowania społecznego, jaki prezentują zarówno gimnazjaliści, jak i nieletni ze schronisk, mógłby być skuteczniej korygowany, gdyby konieczne działania wspierające wobec rodzin podejmowano znacznie wcześniej – już przy wystąpieniu pierwszych symptomów trudności. Ponieważ instytucją o charakterze powszechnego uczestnictwa jest szkoła – to ją można obciążyć odpowiedzialnością za niską skuteczność socjalizacyjną, diagnozowaną wobec nieletnich ze schronisk;
- gimnazjaliści w około 1/3 swojej populacji przejawiają niepokojące wychowawczo cechy, np. związane ze stosunkiem do własnych rodzin.

Badania, które realizowano i których część znajduje swoją prezentację w niniejszym artykule, nie zamykają katalogu możliwości dotyczących obszarów i zagadnień, którym warto poświęcić uwagę. Aktualne pozostają także inne kierunki badawcze, których realizacja przyczyni się do dalszego poznania złożonych uwarunkowań dotyczących funkcjonowania osób naruszających normy społeczne lub wchodzących w krąg zagrożeń z takimi naruszeniami związanych.

Wśród obszarów problemowych, które należy poddawać systematycznemu naukowemu poznaniu/monitorowaniu, można m.in. wymienić:

- zagrożenie ekskluzją społeczną osób i rodzin⁵;
- systemowe uwarunkowania zachowań gwałtownych młodzieży i efektywność ich resocjalizacji⁶;
- jakość wychowawczych oddziaływań rodzinnych, w tym poziom kompetencji społecznych rodzin i nieletnich/dzieci⁷.

Artykuł stanowi w swoim zamierzeniu głos w dyskusji o jakości życia społecznego, w tym o miejscu pedagogiki i pedagogów w systemie kreowania wartościowych warunków rozwoju osobowego człowieka. Zamiarem autora jest też zwrócenie uwagi na potrzebę określania kierunków oddziaływań resocjalizacyjnych, zgodnie ze standardami naukowymi. Chodzi zarówno o poprawną metodologicznie diagnozę etiologii zachowań aspołecznych, ale też o konieczność weryfikowania efektów podejmowanych oddziaływań wspierających. W wielopłaszczyznowej dyskusji na temat skuteczności resocjalizacji miejsce główne powinna zająć troska o rodzinę.

Potrzeba inicjowania dialogu społecznego na ten temat jest oczywista, a przytoczone wcześniej wybrane przykłady badań pokazują możliwości naukowego poznania analizowanych obszarów problemowych.

BIBLIOGRAFIA

- C z e r w i ń s k a E.: Sprawcy zabójstw na tle sytuacji trudnej, w: Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu, red. B. Urban, Kraków: Wydawnictwo UJ 2001.
- E k i e r t - G r a b o w s k a D.: Dzieci nieakceptowane w klasie szkolnej, Warszawa: WSiP 1982.
- G a s p a r s k i P.: Postrzeganie zagrożeń społecznych, w: Psychologia w perspektywie XXI wieku. XXXI Zjazd Naukowy PTP – materiały konferencyjne, Lublin: TN KUL 2002.
- K m i e c i k - B a r a n K.: Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne, Warszawa: PWN 1999.

⁵ P. G a s p a r s k i, *Postrzeganie zagrożeń społecznych*, w: *Psychologia w perspektywie XXI wieku. XXXI Zjazd Naukowy PTP – materiały konferencyjne*, Lublin: TN KUL 2002.

⁶ A. W ę g l i ń s k i, T. W a c h, M. B l o c h, K. L e w a n d o w s k a, M. M o n i u k, *Atmosfera wychowawcza w interwencyjnym schroniku dla nieletnich*, w: *Problemy pedagogiki specjalnej w okresie przemian społecznych*, red. A. Pielecki, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2002.

⁷ Zob. m.in. B. P i ą t k o w s k a, *Rodzina miejscem osobowego rozwoju człowieka*, w: *Praca – etos – wychowanie*, red. E. Konovaluk, M. Nowak, Biała Podlaska: PWSZ w Białej Podlaskiej.

- P i ą t k o w s k a B.: Rodzina miejscem osobowego rozwoju człowieka, w: Praca – etos – wychowanie, red. E. Konovaluk, M. Nowak, Biała Podlaska: PWSZ w Białej Podlaskiej 2007.
- S k o r n y Z.: Proces socjalizacji dzieci i młodzieży, Warszawa: WSiP 1987.
- S u r z y k i e w i c z J.: Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjologiczne, Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy PP 2000.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553).
- W a c h T.: Nieletni sprawcy czynów karalnych w praktyce diagnostycznej, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 26(2007).
- W a c h T.: Resocjalizacja nieletnich sprawców gwałtownych czynów zabronionych, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009.
- W ę g l i ń s k i A.: Mikrosystemy wychowawcze w resocjalizacji nieletnich, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2000.
- W ę g l i ń s k i A., W a c h T., B l o c h M., L e w a n d o w s k a K., M o n i u k M.: Atmosfera wychowawcza w interwencyjnym schronisku dla nieletnich, w: Problemy pedagogiki specjalnej w okresie przemian społecznych, red. A. Pielecki, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2002.

FAMILY RELATIONS OF JUVENILE DELINQUENTS
AND NON-DELINQUENT YOUTH.
SELECTED PROBLEM AREAS AND RESEARCH RESULTS

S u m m a r y

In the article selected results of studies of groups of juvenile delinquents and of secondary school youths are discussed. A comparison of the two studied groups allows expressing conclusions and recommendations concerning the directions of rehabilitation activities towards social misfits, which should be started.

In the article the significance of the quality of the family circle's functioning for proper rehabilitation of adolescents is pointed to, and negative significance of dysfunctions on the area of adolescents' relations with their parents is stressed.

Also the need of constant monitoring education of the youth by psychologists is suggested, especially of those of them who violate the law. Particular directions for such analyses are shown.

The article is a presentation of a fragment of broader studies concerning the discussed problem area.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Ekskluzja społeczna, relacje rodzinne, nieletni, niedostosowanie społeczne, czyny zabronione, szanse wychowawcze.

Key words: social exclusion, family relations, the juvenile, social maladjustment, prohibited acts, educational chances.